

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ

A- SİYASAL GELİŞMELER

Sultan II. Abdülhamid'in meşrutiyeti fiilen ortadan kaldıran fermanı 23 Temmuz 1908'de yürürlüğe girdi.

Meşrutiyetin yeniden yürürlüğe girmesinin ardından Avusturya/Macaristan, 1878'de Berlin Konferansında geçici olarak kendisine bırakılmış olan Bosna-Hersek vilâyetini topraklarına kattığını duyurdu (5 Ekim 1908). Aynı gün Bulgaristan bağımsızlığını ilân etti. Osmanlı Devleti bu gelişmeler karşısında, Avusturya'yı protesto etmek için bu ülkeden gelen mallara karşı "boykot" ilân etmekten öteye gidebilecek bir eylemde bulunamadı.

Öte yandan meşrutiyetin ilânından doğan "serbestlik ortamı" içinde yüzlerce gazete çıkarılmaya başlandı.

1908 yılının yaz aylarında yapılan seçimlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti parlamentoda çoğunluğu sağlamış görünüyordu, fakat; seçilen mebusların cemiyetle bağları oldukça zayıftı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu zayıflığı, 17 Aralık 1908'de Meclis-i Mebusan'ın açılmasıyla daha net biçimde ortaya çıktı. Sadrazam Kâmil Paşa ile İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında cereyan eden iktidar mücadelesi başlangıçta basın aracılığıyla sürdürüldü ve kısa bir süre sonra tam bir siyasal bunalıma dönüştü. Padişah, hükümetle Cemiyet arasındaki bu çekişmede "tarafsız görünmeye" özen gösteriyordu. II. Meşrutiyet döneminin ilk önemli siyasal buhranı 31 Mart Vakası'dır¹.

Ayaklanmaya Katılan Birlikler

Olayın patlak vermesine yol açan gelişmelerin başlangıcını, Kâmil Paşa kabinesinin, mecliste yapılan bir oylama sonucunda düşürülmesi teşkil eder.

Cemiyet'e yakın olan Hilmi Paşa'nın Sadrazamlığında kurulan yeni kabine 17 Şubat 1909'da programını okuyarak Meclisten güvenoyu aldı ve göreve başladı.

Hilmi Paşa kabinesi, göreve başladığı andan itibaren, Derviş Vahdeti'nin sahibi olduğu "Volkan" gazetesi başta olmak üzere İttihat ve Terakki karşıtlarının şiddetli muhalefeti ile karşı karşıya kalmıştır.

Alaylı subaylardan 1400 kadarının ordudan tasfiye edilmeleri girişimi, bunların "mektepli subaylara" karşı harekete geçmesine yol açtı. Cemiyetin asıl dayanağı durumundaki

¹ Rumi takvimle miladi takvim arasındaki 13 günlük farktan ötürü, Rumi takvimdeki 31 Mart 1909 tarihinin Miladi takvimdeki karşılığı 13 Nisan 1909'dur.

“cihet-i askeriye”de ilk çatlak da bu vesileyle kendini göstermeye başladı. Mektepli subayların İttihat ve Terakki Cemiyeti ile özdeşleştirilmesi, alaylıların aynı zamanda cemiyete de düşman olmalarına sebep teşkil ediyordu. 6 Nisan’da İttihat ve Terakki Cemiyeti karşıtı olan Serbesti Gazetesinin başyazarı olan Hasan Fehmi’nin öldürülmesi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan gelişmeler sonucunda 13 Nisan 1909 günü Avcı Taburları, üniversite (Darülfünûn) öğrencilerinin de katılımıyla meşrutiyete karşı bir ayaklanma başlattı. Hükümet istifa etti, kabine değişti ; mektepli subaylar ve İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin önde gelen isimleri ya saklandı veya İstanbul dışına kaçmak zorunda kaldılar.

Ayaklanmayı desteklediği düşünülen II. Abdülhamid tahttan indirildi ve yerine V. Mehmet Reşat tahta geçirildi.

Fakat siyasal kargaşa sona erdirilerek istikrarın sağlanması bir türlü mümkün olmadı. Kısa ömürlü kabineler geldi, gitti ve sonunda İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin karşısında 11 muhalefet partisinin birleşmesiyle 1911 yılında Hürriyet ve İtilâf Fırkası doğdu. İki siyasi parti arasındaki cepheleşme, orduya da sığılarak İttihatçılara karşı muhalefet eden “Halaskâr Zabitan” grubunun ortaya çıkmasına yol açtı. Sadrazam Mahmut Şevket Paşa bu grup tarafından düzenlenen bir suikast sonucunda öldürüldü.

Bu siyasal karışıklıklar sırasında devletin dağılma süreci de bütün hızıyla devam ediyordu.

Osmanlı devletinin dağılmasını hızlandıran iki önemli gelişme üzerinde de kısaca durmak gerekmektedir. Bunlar Trablusgarp Savaşı ve Balkan Bozgunu’dur.

TRABLUSGARP SAVAŞI

Bosna-Hersek’in işgaline en şiddetli tepkiyi gösteren devletlerin başında Rusya geliyordu. Boğazlar, Rusya açısından hayati derecede önem taşımaktaydı. Zira buraların rakip büyük güçlerden birisi tarafından kontrol altına alınması bu devletin durumunu güçleştirecekti. Boğazlarla ilgili olan diğer devletler üzerinde baskı kurabilmek amacıyla Rusya, Balkanlarda şiddetli bir rekabet içinde olduğu Avusturya’dan başka bir devletin desteğini almak üzere harekete geçerek, İtalya’ya yaklaştı. İki ülke arasında imzalanan **Racconigi Antlaşması** ile Rusya ve İtalya, Trablusgarp ve Boğazlar üzerindeki menfaatlerini karşılıklı olarak tanımayı taahhüt ediyorlardı. Anlaşmadan iki yıl sonra İtalya, Trablusgarp’a saldırdı. Rusya ise Boğazlar konusunda Osmanlı Devletine baskıda bulunmaya başladı. 1911 Eylülünde İtalya, Trablusgarp’ı işgal etmeye başladı. İngiltere, bu devleti bütünü küstürerek karşısına almamak için Mısır yolunu Osmanlı kuvvetlerine kapatınca, buraya asker sevketme imkânı da ortadan kalkmış oldu.

Genç Osmanlı subayları (Mustafa Kemal, Enver, Ali Fethi, Aziz Ali el-Mısırî) kılık değiştirerek gönüllü olarak Trablusgarb'a geçip, burada bulunan Osmanlı ve Arap kuvvetlerini örgütleyerek, çetin bir gerilla savaşına giriştiler.

İtalyanlar, beklemedikleri bu şiddetli direniş karşısında şaşırıldılar. Bu sırada başlayan Balkan Muharebesi İtalya'nın işini kolaylaştırdı. 1912 Ekiminde imzalanan Uşi antlaşması ile Osmanlı Devleti Trablusgarb'ı İtalya'ya terkettiği gibi, Yunanlıların göz koydukları 12 Ada'yı da İtalya'nın koruyuculuğuna terketti.

BALKAN BOZGUNU

Bulgaristan, bağımsızlığını kazandıktan sonra Balkanlarda aktif bir politika izlemeye başlamıştı. Bu ülkenin Sırbistan'la bir çatışmaya girmemesi için gayret sarfeden Rusya, her iki devlet arasında arabuluculuk yaparak Osmanlı Devletine karşı anlaşmalarını sağladı. Gene aynı devletin teşvikiyle 1912 ortalarında Yunanistan ve Karadağ da bu anlaşmaya katıldılar. Büyük devletlerden, yenildikleri takdirde sınırların değişmeyeceği garantisini de alan Balkanlı bağlaşıklar Ekim ayında Osmanlı Devletine karşı savaş açtılar.

Osmanlı Devleti Ordu içerisindeki siyasî çekişmelerden ötürü, emir-komuta zincirinde ortaya çıkan aksamalar sebebiyle hemen hemen her cephede ağır bir mağlubiyete uğradı. Taraflar arasında savaşı bitiren anlaşma 1913 Mayısında Londra'da imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre: Arnavutluk bağımsızlığını kazanıyor, Girit Adası Yunanistan'a bırakılıyor, Osmanlı Devletinin Trakya sınırı, Edirne'yi dışarıda bırakacak şekilde Midye-Enez hattı oluyordu.

Balkan Savaşında ummadıkları kadar kolay bir zafer kazanan bu devletler, elde ettikleri toprakların paylaşılmasında anlaşmazlığa düşünce bu defa birbirleriyle savaşa tutuştular.

Bunun üzerine harekete geçen Osmanlı Ordusu Edirne'yi kurtarmayı başardı.

Balkan Savaşı, Türkiye'nin iç politikası üzerinde çok derin etkiler bırakmıştır. O zamana kadar yaygınlık kazanamayan Türkçülük güçlenmeye ve Balkanlardan gelen göçmenlerin etkisiyle Türklük şuuru yerleşmeye başladı. Balkan Bozgunu salt bir askeri yenilgiden öteye Türkiye'de çok derin toplumsal bir travmaya yol açmıştır. "Vatan" olarak benimsenmiş topraklardan Anadolu'ya akan yüzbinlerce insan yollarda salgın hastalıklardan, açlık ve sefaletten kırılmıştır.

İTC, Balkan savaşındaki yenilgi üzerine Bâbüâli Baskını'nı düzenleyerek yönetime el koydu.

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ FİKİR AKIMLARI

II. Meşrutiyet dönemi her bakımdan kendisinden sonraki dönemi çok derinden etkileyen bir dönemdir. Bu dönemde ortaya çıkan tecrübeler ve kazanılan yeni siyasal ya da fikri gelenekler, yapılan münakaşalar, gerçekleştirilmeye çalışılan reform hareketleri, cumhuriyet döneminde yapılan inkılâplara ışık tutmuştur. Bu akımların ve genel program ve hedeflerinin bilinmesi bu bakımdan faydalı olacaktır.

İmparatorlukların dokusu bir bakıma genel ve özel vatanlardan örülüdür. Huzur ve barış bu iki doku arasındaki uyumla yakından ilgilidir. Oysa milliyetçilik çağında bu uyumun sürdürülmesi mümkün olmamıştır. Tanzimat ve ıslahat dönemlerinde gelişen Osmanlıcılık fikri işte bu uyumu sağlama çabasının ideolojisidir. Hiçbir etnik ve siyasî ayırım gözetmeksizin bütün Osmanlı teb'asının vatandaşlık bağıyla birbirine bağlanması düşüncesi devletin bütünlüğünü koruma isteğinin resmî ideolojisi olarak geliştirilmiştir. Başlangıçta teorik olarak hayli cazip görünen bu fikir, hayatın gerçekleri karşısında anlamsız hale gelmekten kurtulamayacaktır. Lâkin her şeye rağmen, yıkılışına kadar Osmanlı Devletinin resmî politikası olmaya devam etmiştir. Ancak Meşrutiyet devrinin hayli renkli ve hareketli ortamında resmi ideoloji dışında ülkenin kurtuluşu için ortaya atılan reçeteler ve gelişen fikir hareketleri içinde Batıcılık, İslâmcılık ve Türkçülük fikirleri "**ana akımlar**" olarak ön plana çıkmaktadır. Elbette dönemin fikrî ve siyasî akımları bu üç düşünceden ibaret değildir, fakat hemen hemen her akım, bu üç temel fikir hareketinden az ya da çok etkilenmiştir.

Osmanlı ıslahatlarının Tanzimat döneminde hız kazanmasıyla birlikte, batı fikirlerinin de Osmanlı aydınlarını etkilediği üzerinde durmuştuk. Esasında modernleşme konusunda dönemin fikir akımları arasında az-çok bir mutabakat vardır. Fakat bunun derecesi konusunda münakaşalar yürütülmektedir. Genel çizgileri itibarıyla dönemin fikir akımlarını aşağıdaki kategorilerde değerlendirebiliriz.

Batıcılık

Batıcılar, batı medeniyetini bir bütün olarak görmekte ve medeni olabilmek için bütün bu değerlerin benimsenmesi gerektiğini savunmaktadırlar. İctihad, İleri gibi gazete ve mecmualar etrafında toplanmışlardır. **Abdullah Cevdet, Celal Nuri, Kılıçzade Hakkı** tanınmış temsilcileri olarak kabul edilebilir.

Bu hareketin öncülerinden Abdullah Cevdet'in çıkardığı **İctihad Mecmuası**'nda yayınlanan ve **Kılıçzade Hakkı**'nın kaleme aldığı "**Pek Uyanık Bir Uyku**" başlıklı iki yazıda batıcıların bütün hedefleri özetlenmiştir. Bu makalede özetle şunlar sıralanmıştır:

* Fes kâmilen defedilip yeni bir serpuş kabul olunacaktır.

* Mevcut kumaş fabrikaları genişletilecek ve yenileri de açılacaktır. Yerli mallarının kullanılması teşvik edilecektir.

* Kadınlar diledikleri tarzda giyinecekler, yalnız israf etmeyeceklerdir. Polisler ve softalarla, arabacı makulesi kimseler kadınların giyimlerine asla müdahale etmeyeceklerdir. Şeyhülislâm Efendiler de çarşafırlara dair beyannameler yazmayacak ve imza etmeyeceklerdir. Polisler, kadınların işine ancak münasebetsiz ve genel ahlâka dair meselelerde müdahale edebilecekler ve bu vazifelerini de büyük bir nezâketle yerine getireceklerdir. Kadınlar vatanın en büyük velinimetini sayılarak kendilerine erkekler tarafından hürmet ve riayet gösterilecektir.

* Kadınlar ve genç kızlar, Müslüman Boşnak ve Çerkezlerde olduğu gibi, erkekten kaçmayacaklardır. Her erkek, kendi gözüyle gördüğü, tetkik ettiği, beğendiği ve seçtiği kızla evlenecektir. Görücülük adetine nihayet verilecektir.

* Kızlar için diğer mekteplerden başka bir de Tıbbiye Mektebi açılacaktır.

* Birer tembellik yuvası olan bütün tekkeler ve zaviyeler ilga olunacak, varidat ve tahsisatları kesilip, Maarif bütçesine ilâve edilecektir.

* Bütün medreseler kapatılacaktır.

* Sarık sarmak ve cübbe giymek sadece yüksek alimlere mahsus hale getirilecektir.

* Evliyaya nezirler yasak edilecek, bu gibi teberrular Donanma ve Müdafaayı Milliye Cemiyetleri kasalarına girecektir.

* Arazi ve Evkaf kanunlarından başlanarak bütün kanunlar ıslah edilecektir.

* Şer'i mahkemeler kaldırılacak ve Nizami mahkemeler ıslah edilecektir.

* Mecelle kaldırılacak veya en azından o derece değişecektir.

* Mevcut Osmanlı Elifbası atılarak yerine Lâtin harfleri kabul edilecektir.

* Avrupa Medeni Kanunu kabul edilerek bugünkü evlenme-boşanma şartları tamamiyle değiştirilecektir. Birden fazla kadınla evlenmek ve bir sözle karı boşamak usulleri kalkacaktır.

Esas metne bağlı kalınarak özetlenen bu düşüncelere eklenebilecek sistemli başka şeyler olduğu pek söylenemez. Bu düşünceler dönemin aydınları arasında yapılan münakaşaların esasını oluşturmaktadır. Dikkat edilecek husus, özellikle İslamcılarla batıcılar arasındaki münakaşalarda, birincilerin sürekli savunma halinde bulunmalarıdır ki, bu husus günümüzde bile pek fazla değişmemiştir.

Türkçülük

Esasında, Türkçüleri; Tanzimat'la birlikte gelişen fikir hayatımızda ortaya çıkan yenilikçi - muhafazakâr çatışmasında telifçi, yani uzlaşmacı bir noktaya koymak gerekmektedir. Çünkü; vatan, dil ve kültür kavramlarına dayanan milliyetçiliğin bizatihî kendisi, 19. yüzyıl sonlarında gelişen batı kökenli bir harekettir. Ali Suavi, Mahmut Celaleddin Paşa ve Gaspıralı İsmail Bey'i öncüleri arasında sayabileceğimiz Türkçüler düşüncelerini daha çok dil, kültür ve ekonomi meseleleri üzerinde yoğunlaştırmışlardır.

Türkçülerin programlarını da **Milli Tettebular, Halk'a Doğru ve Türk Yurdu** mecmualarından ve hayli geniş yayınlardan derlemek mümkündür. Bu program şu şekilde özetlenebilir:

Büyük Türk Birliği: Dilleri, ırkları, adetleri hatta çoğunun dinleri bir olan bütün Türklerin birleşmesi. Osmanlı Devleti bu camia içinde merkezî bir yer işgal edecektir. Gaspıralı İsmail Bey bunu "Dil'de, fikir'de, iş'de birlik" şiarıyla ifade etmektedir.

Türk Tarihi ve Kültürü: Türk tarihi Osmanlı Devletinin kuruluşu ile başlamaz. Ondandır evvel de büyük bir Türk mazisi ve medeniyeti vardır. Türk milletinin Osmanlılardan evvel başlayan tarihini, ahlâk ve adetlerini, lisan ve edebiyatlarını, iktisadi durumlarını araştırmak şarttır.

Türk Dili: Türk dili, Arap ve Acem dillerinin tesirinden kurtarılacaktır. İstanbul Türkçesi ortak yazı ve konuşma dili haline getirilmelidir. İsimler konulurken Türkçe adların yaygınlaştırılmasına önem verilmelidir. Ziya Gökalp bunu **Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak** şeklinde formüle etmiştir.

Millî İktisat: Yoksulluktan ve yabancı baskısından kurtulmanın yolu, millî istihsali (üretimi) artırmanın çarelerini bulmak ve Türk iktisadî hayatını yabancı maliyecilerin pençesinden kurtarmaktır.

Millî Edebiyat: Halk dilinin ve folklorünün araştırılması, millî vezin olan hece vezninin kullanılması ve halka inilmesi.

İslâmcılık

İslamcılık hareketinin iki temel çizgisini olan **ihyacılık** ve **selefiyecilik** oluşturur. Bunlardan İhyacılık din'in asr-ı saadette, peygamberimizin hayatta olduğu dönemdeki haliyle yaşanması gerektiğini savunmaktadır. Buna karşılık Selefiyecilik ise din'in kuralları değişmemekle beraber yeni içtihatların yapılabileceği ve Müslüman hayatının yeni şartlara göre tanzim edilebileceği görüşünü benimsemektedir. Bu iki ana gruba mensup olan aydınlar **Sırat-ı Müstakim, Sebilürreşat** gibi dergiler etrafında toplanmışlardır. Bunların düşünce ve tekliflerini de aşağıdaki şekilde özetleyebiliriz:

Büyük İslâm Birliği: Din, cemiyetin temel direğidir ve dinle millet birdir. İslâm dinine mensup insanlar, Hilâfet etrafında dil farkı gözetmeksizin bir tek millet oluştururlar.

İslâm Terakkiye Mâni Değildir: İslâm dini insanlığın ön plana çıkardığı bütün değerlere, demokrasi, hürriyet, eşitlik, kardeşlik vb. sahiptir. Müslümanların geçmişte kurduğu yüksek medeniyet bunun göstergesidir. Dolayısıyla, gelişmeye mani olan din veya dini değerler değil, fakat dinin değerlerine göre hareket etmeyen Müslümanlardır.

Cağdaslaşma: Batının ilim ve tekniğini, sanayiini almaya mecburuz. Fakat, Avrupalıların bütün adetlerini, ahlâkını ve hayat tarzını kabul edemeyiz.

Kadın Hakları: Şeriat, yani dinin koyduğu kurallar, kadının kendisine mahrem olmayan erkeklerden kaçmasını emreder. Tesettür şarttır. Fakat bu, kadına hiçbir meşru hakkını kaybettirmez. Kadın da malını erkek gibi istediği şekilde kullanabilir.

Taaddüd-i Zevcat: Birkaç kadınla evlenmek tabii zaruretlere dendir. İslâmdan evvel çok evliliğe bir sınır konulmamıştı, İslâm dini çok evliliği dört ile sınırlandırmıştır.

İslamcılar, batıcıların ileri sürdüğu şeylerden sadece batı ilim, teknik ve sanayiinin alınmasına taraftardır.

II. Meşrutiyet döneminin fikir hayatında, aktarılan bu akımların dışında kalan başka fikir akımları da ortaya çıkmışlardır. Bunların Cumhuriyet sonrasında ideoloji arayışlarında etkili olanlarını özetle aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

Meslek-i İçtimai Cereyanı

Prens Sabahattin'in esas temsilcisi olduğu bu grup "âdem-i merkeziyetçi" (yerinden yönetimci) ve "teşebbüs-ü şahsi" (bireysel girişim) taraftarı bir program ortaya koymuştur. **Ahrar Fırkası** adı altında örgütlenmiş ve daha sonra Hürriyet ve İtilafa katılmıştır.

Sosyalizm

Bu cereyanın meşrutiyet döneminde etkili olduğu söylenemez. Herhangi bir programından söz etmek mümkün olmamakla birlikte **Halk İştirakyyun Fırkası** adı altında bir örgüt kurulmuştur. Fırkanın adına izafeten İştirakçi lakabıyla tanınmış olan **Hilmi Bey** tarafından temsil edilmişlerdir.

OKUMA LİSTESİ

1. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul, 1960.
2. Şükrü Hanioglu, *Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul, 1981.

3. Peyami Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, Ankara, 1988.
4. Halil Mentеше'nin Anıları, Haz: İsmail Arar, İstanbul, 1986.
5. Ahmet Bedevi Kuran, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılap Hareketleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, 1959.
6. Mümtazer Türköne, *Siyasal İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, İstanbul, 1991.